

זמנים - חלק ב

הגאונים הוא שלש עשרה וחצי דקות לאחר השקיעה. אם מיל הוא עשרים ושתיים וחצי דקות, הצאת של רבינו תם הוא תשעים דקות לאחר השקיעה, אך לגאונים הוא 78.61 דקות לאחר שקיעה. ואם מיל הוא עשרים וארבע דקות, יוצא שצאת לדעת רבינו תם הוא מאה ועשרים דקות לאחר שקיעה, ורק שמונה עשרה דקות לאחר השקיעה לדעת הגאונים. נמצא אם כן, שיש שש שיטות בזמן צאת הכוכבים.

איך לחשב שיטת אלו

הזכרנו בשבוע שעבר שיש שלש דרכים אפשריות לחשב את הזמן של בין השמשות: שעות שוות, שעות זמניות ומעלות. [כל אחת מששת השיטות המוזכרות לעיל ניתנת לחישוב בכל אחת מדרכים אלו, ונמצא שיש שמונה עשרה שיטות אפשריות לצאת הכוכבים!]

אולם הגר"א בביאורו (שם) מעיר, שאם הולכים בשיטת הגאונים, בודאי שצריך לחשב את הצאת לפי המעלות, מאחר שהמציאות היא שבשש עשרה דקות לאחר השקיעה עדיין אין רואים שלש כוכבים בינוניים. [על כן הגר"א מסביר, שדברי הגמרא אמורים בפרט על ימי ה"תקופה" בארץ ישראל, אבל במקומות ובעונות אחרים, בין השמשות הוא ארוך יותר.]

ההלכה לגבי ערב שבת

השולחן ערוך (רסא, ב) פוסק כדעת רבינו תם אפילו לקולא, וכותב ששבת מתחילה רק שלשה מיל ושלוש רבעים לאחר שקיעת החמה. אולם כפי שהזכרנו, הפסק של הגר"א הוא כדעת הגאונים שבין השמשות מתחיל מיד בתחילת השקיעה, ומאותה שעה ואילך הוא ספק לילה האסור בעשיית מלאכה. המשנה ברורה (רסא, כג) פוסק כדעת הגר"א, וכותב שצריך להיזהר מאד לא לעשות שום מלאכה לאחר השקיעה. כמו כן מנהג הספרדים הוא כדעת הגאונים [ראה ברכי יוסף (רסא, א; קונטרס אחרון שם, ב) בשם הרבה מגדולי האחרונים], להימנע מכל מלאכה משקיעה ואילך. החיד"א כותב, שיתכן שהמנהג הזה קיים עוד מלפני הפסק של השולחן ערוך! וכן כתב המשנה ברורה (ביאור הלכה, רסא, ב ד"ה מתחילת) "וח"ו להקל בזה [לעשות מלאכה לאחר שקיעה]", מאחר שזה ספק איסור סקילה. [בעבר היה מנהגם של חסידים רבים לנקוט בשיטת רבינו תם אף לקולא, ולהתיר לעשות מלאכה בערב שבת עד חמישים ושמונה וחצי דקות לאחר שקיעה. אולם לאחר פגישה בין ר' אהרן קוטלר והרבי מסאטמר, הרבי פרסם פסק שיש לחשוש לשיטת הגאונים לחומרא בערב שבת, ולהימנע מכל מלאכה משעת השקיעה (ראה דברי יואל (א, יח) ובספר... [אני לא מצליח להכניס את שם הספר באנגלית עם הציונים].

דעת היראים

חשוב לציין שיש שיטה שלישית לגבי הזמן המדויק של בין השמשות וצאת הכוכבים. היראים (סוף סי' רעד) כותב, על פי הבנתו בגמרא בשבת, שבזמן שהשמש שוקעת לעינינו הוא כבר לילה, ובין השמשות שהוא ספק לילה מתחיל שלשת רבעי מיל לפני השקיעה! דברי היראים מובאים במרדכי (שבת פ"ב אות

הקדמה

בשבוע שעבר הזכרנו את דברי עולא בגמרא (צג, ב), שאדם רגיל ביום ממוצע הולך חמשה מיל משקיעת החמה עד צאת הכוכבים. אולם בהמשך הגמרא (צד, א) מובאת ברייתא בשם רבי יהודה הסותרת את דברי עולא, ומלמדת שאדם הולך רק ארבעה מיל משקיעה עד צאת.

הגמרא בשבת

הראשונים מקשים, שדברי הגמרא נראים כסותרים את האמור במסכת שבת (לד, ב). שם מבואר שהזמן שבין שקיעה לצאת הוא "בין השמשות" שיש בו ספק אם הוא יום או לילה, והגמרא מביאה את דברי רבי יהודה שמשך הזמן של בין השמשות הוא שלשת רבעי מיל. לכאורה יש כאן סתירה גדולה בין הסוגיות, אם צאת הוא ארבעה מילים לאחר שקיעה, או רק שלשת רבעי מיל!

דעת הגאונים

בתשובה מפורסמת של מהר"ם אלשקר (סי' צו) הוא מביא את שיטת הגאונים (רב שרירא גאון, רב האי גאון ורב ניסים גאון) שהעיקר הוא כדברי הגמרא בשבת, שצאת הכוכבים הוא רק שלשת רבעי מיל לאחר שקיעה. הגר"א בביאורו (רסא, יא) הסכים לכך, ומסביר שדברי הגמרא כאן בפסחים שאומרת שצאת הכוכבים הוא ארבעה מיל לאחר שקיעה אינם אמורים על צאת הכוכבים ההלכתי, שהוא כאשר נראים שלשה כוכבים (ראה שבת לד, ב), אלא הכוונה לזמן מאוחר יותר, כשיוצאים כל הכוכבים ואין בחוץ שום אור מהשמש שיכול אדם להמשיך ללכת לאורו. הבית יוסף (רסא, א-ב) כותב, שזו גם הבנת הרי"ף והרמב"ם.

דעת רבינו תם

אולם רבינו תם (פסחים צד, א ד"ה רבי יהודה; שבת לה, א ד"ה תרי) מיישב את הסתירה בדרך אחרת, שבאמת יש שני חלקים של שקיעה. הגמרא בפסחים מלמדת, שמתחילת השקיעה, כאשר השמש שוקעת מתחת לאופק, עד צאת הכוכבים, הוא שיעור ארבעה מיל, ולעומת זאת דברי הגמרא בשבת שבין השמשות הוא רק שלשת רבעי מיל אמורים על תחילת סוף השקיעה, כאשר אור השמש שוקע מתחת לאופק, שזה קורה בזמן של שלשה רבעי מיל לאחר תחילת השקיעה, שהוא שלשת רבעי מיל לפני צאת הכוכבים. יוצא לפי שיטת רבינו תם, שלאחר תחילת השקיעה עדיין יש זמן של שלשה מיל ורבע שהוא עדיין יום גמור, ולאחר מכן יש זמן של שלשת רבעי מיל של בין השמשות שהוא ספק יום וספק לילה. רק לאחר מכן, כשכבר עברו ארבעה מיל מתחילת השקיעה, הוא צאת הכוכבים שנחשב לילה גמור. ראה גם ספר הישר (סי' רכא), שרבינו תם מביא ראיות לדעתו, שהמילה "שקיעה" בגמרא בפסחים אמורה על שלב מוקדם יותר מאשר "משתשקע חמה" הנזכר בגמרא בשבת.

סיכום

על פי מה שלמדנו בשבוע שעבר בענין שיעור מיל, יוצא כדלהלן: למאן דאמר שמיל הוא שמונה עשרה דקות, צאת הכוכבים של ר"ת הוא שבעים ושתיים דקות לאחר שקיעה, אך לפי דעת

ובי גרסי זה בין ארבעים לחמישים דקות לאחר השקיעה) [ראה גם אגרות משה (או"ח ד, סב) וקובץ הלכות (שבת א, כ, ב)]. אולם החזון איש (מובא שם בלוח עיתים לבניה) סבר שרואים למעשה שלשה כוכבים רק כאשר השמש היא 82.9 מעלות מתחת לאופק (בארץ ישראל בין ארבעים לחמישים דקות לאחר השקיעה). הרב בן ציון אבא שאול (אור לציון יו"ד א, י) אומר, שבארץ ישראל צאת הכוכבים הוא עשרים ושבע דקות לאחר שקיעה. הכף החיים (רסא, א) סבר כעין דעת החזון איש, שצאת הכוכבים בארץ ישראל הוא ארבעים דקות לאחר שקיעה. ראה שערי זמנים (סי' י) שמביא הרב דוד הבר מנהגים רבים לגבי צאת הכוכבים, והסברים אפשריים לכל אחד מהם.

להחמיר כדעת רבינו תם

אע"פ שהמנהג הוא שאין צריך להחמיר כדעת רבינו תם במוצאי שבת (שהצאת הוא רק ארבעה מיל לאחר שקיעה), הרבה אחרונים במשך הדורות היו מעוררים להחמיר כדעת רבינו תם. ראה כף החיים (לרב חיים פלאגי, לא, ו) שמביא שהרב חיים אבולעפיה היה מעודד להחמיר כן. ראה גם אגרות משה (או"ח ד, סב) שכותב ר' משה שנכון להמתין שבעים ושתיים דקות לאחר השקיעה לפני עשיית מלאכה, ובפרט לבני תורה ויראי שמים. ראה גם תשובות והנהגות (ב, קסז) שהרב שטרנבוך מסיק שאין אנו יכולים להכריע במחלוקת זו, ועל כן יש להחמיר כדעת רבינו תם. הוא גם מביא שכך היה מנהגם של רבי יהושע לייב דיסקין והרב מבריסק. באמת הרב מבריסק היה ממתין עד תשעים דקות לאחר שקיעה [בכך הוא צירף את שיטת הגר"א שמיל הוא עשרים ושתיים וחצי מיל, עם שיטת רבינו תם שצאת הכוכבים הוא רבע מיל לאחר השקיעה]. הרב שמואל קמנצקי (קובץ הלכות שם) אומר, שמנהג הישיבות ומנהג בני תורה הוא להמתין שבעים ושתיים דקות לאחר שקיעה במוצאי שבת לפני שעושים מלאכה. הדברי יואל (א, יח) סבר שחייבים להקפיד על זמן רבינו תם מעיקר הדין.

כפי שהוזכר לעיל, ישנן דרכים שונות לחישוב שבעים ושתיים או תשעים דקות למי שמחמיר כדעת רבינו תם (שעות שוות, זמניות או מעלות). הרבה מאלה שמקפידים כרבינו תם מחשבים לפני שעות שוות. ואע"פ שזו השיטה הכי פחות מדויקת במציאות, אפשר שהסיבה לכך היא שבדרך כלל בשעה זו כבר רואים שלשה כוכבים.

חשוב מאד לציין שהשיטות הנזכרות לעיל אמורות במיוחד על צאת הכוכבים לחומרא במוצאי שבת. אבל בכל תחום אחר בהלכה יש לשאול שאלת רב נפרדת, כאשר ההכרעה למעשה יכולה להשתנות בין נידון דאורייתא לדרבנן, בין מקום שהארכת השיעור הוא לחומרא או לקולא, ומחמת פרטים נוספים.

החפץ חיים (בראשית ב, ג) מעורר כמה טפשים הם אלו שמאחרים להכניס את השבת וממהרים להוציא אותה. הלא הקב"ה קילל את ששת הימים של חול בכך שהאדם צריך בהם לעבוד כדי להשיג את לחמו, ולהיפך הקב"ה בירך את השבת וקידש אותה. הרב חיים פלאגי (כף החיים שם) מביא בשם החיד"א שיש לאדם יותר הצלחה כאשר הוא ממתין ומאריך את השבת. יהי רצון שנתברך כלנו משבת, שהיא מקור הברכות.

תנו) ובאגודה (שבת פ"ב אות מט). הב"ח (סי' רסו) כותב, שמכך שהמרדכי והאגודה מביאים דעה זו, מוכח שלדעתם יש להחמיר כשיטה זו. ואכן המשנה ברורה (רסא, כג) אומר שהמחמיר כדעה זו, להוסיף מחול על הקודש, ונמנע ממלאכה חצי שעה או שליש שעה לפני השקיעה "אשרי לו" (ראה שם שער המציון כא). ראה ספר באר חיים (סי' ו) המסביר על פי דעת היראים מנהגים רבים של קבלת שבת מוקדמת (שמונה עשרה עד ארבעים דקות לפני השקיעה).

ההלכה לענין מוצאי שבת

כפי שנזכר לעיל, השולחן ערוך (או"ח תנט, ב) פוסק כדעת רבינו תם. והנה, לענין זמן איסור מלאכה בערב שבת יוצא מכך קולא (מאחר שצריך להפסיק לעשות מלאכה רק שלשה מיל ושלשת רבעים לאחר השקיעה), אבל במוצאי שבת זה מביא לחומרא, שאסור לעשות מלאכה עד שיעור ארבעה מיל לאחר שקיעה, שהוא סוף בין השמשות לדעת ר"ת. מלבד ממה שהזכרנו שהגר"א פסק כדעת הגאונים, המנהג בארץ ישראל הוא כדעת הגאונים, ומתירים מלאכה משלשת רבעי מיל לאחר השקיעה [ראה הליכות שלמה (פסח ה, יז) ושו"ת ציץ אליעזר (יז, סב)]. גם במקומות שבדרך כלל הולכים אחר פסק השולחן ערוך, המנהג לגבי צאת הכוכבים מעולם היה כדעת הגאונים, גם לקולא במוצאי שבת [ראה ברכי יוסף (שלא, ז); בן איש חי (ב, ויצא אות א); וביע אומר (או"ח ז, מא, ב)].

דעת המנחת כהן

המנחת כהן (מאמר ב פרק ה) כותב, שגם לדעת רבינו תם שצאת הכוכבים הוא ארבעה מיל לאחר שקיעה, הרואה שלשה כוכבים לפני זמן זה יכול להניח שכבר הגיע צאת הכוכבים, והוא לילה גמור. הוא כותב שרבינו תם אמר את השיעור של ארבעה מיל רק כאשר יש עננים, ואי אפשר לראות את הכוכבים. אולם עיין ספר זמנים כהלכתם (עמ' קצז), שמביא דעות רבות החולקים על המנחת כהן. טענתם היא, שרבינו תם קבע את שיעור ארבע מיל כדי להסביר את השיעור של רבי יהודה, והרי רבי יהודה היה גר בארץ ישראל, ששם אפשר לראות כוכבים זמן רב לפני שיעור ארבעה מיל לאחר השקיעה [פעמים רבות נראים כוכבים בסביבות שלוש דקות לאחר שקיעה]. אם נאמר שהרואה שלשה כוכבים יכול להניח שהגיע הלילה, מדוע יאמר רבי יהודה שצריך להמתין ארבעה מיל ביום המעונן עד שיכול להניח שהוא לילה? ראה גם תשובות והנהגות (ב, קסז), המעיר שמסתימת הפוסקים לא משמע כלל בדברי המנחת כהן.

למעשה

לגבי מוצאי שבת כותב המשנה ברורה (ביאור הלכה רסא, ב ד"ה דהוא) שיש להחמיר כדעת רבינו תם ולשמור שבת עד ארבעה מיל לאחר שקיעה, אף שבערב שבת צריך להחמיר כדעת הגאונים ולא לעשות מלאכה משקיעה ואילך. אך הוא כותב שבמוצאי שבת מי שרואה שלשה כוכבים יכול להקל כדעת המנחת כהן, ולהניח שהגיע הלילה גם לדעת רבינו תם.

למעשה יש מנהגים רבים לחישוב צאת הכוכבים. ראה לוח עיתים לבניה שמובא שם שלפי הרב טוקצ'ינסקי רואים שלשה כוכבים כאשר השמש הוא שמונה וחצי מעלות מתחת לאופק (בארץ ישראל זהו בערך שלוש ושש דקות לאחר השקיעה, ובניו יורק